

деструктивним. Яке б то не було насильство чи то в галузі релігії, чи то в ім'я релігії, чи то від імені релігії в сучасних умовах не обіцяє нічого доброго ні релігії, ні державі, ні її народу. Народ України консолідуватиметься не на ґрунті релігійного світогляду, а на ґрунті оголошених ООН та іншими Міжнародними установами свободи світогляду, елементами якого є свобода висловлювати свій світогляд та переконання, а стосовно релігійного світогляду - свобода сповідувати та-безперешкодно міняти чи обирати собі релігію, публічно пропагувати певні релігійні погляди чи спростовувати їх.

У спілкуванні віруючої людини з Богом, як надприродною істотою, ніякі світські установи не можуть бути посередниками чи арбітрами. Спроба політичних партій чи державних установ втрутитися в ці справи є святотатством ("Кесарево - кесарю, а Божове - Богу"), а з точки зору здорового глузду - спробою взяти Господа Бога під нагляд.

VII.

З точки зору майбутнього України її полірелігійний та полінаціональний народ має нагальну потребу в забезпеченні кожному громадянину на індивідуальному рівні його світоглядних свобод. Тільки науковий та цивілізований підхід до практичного вирішення зазначеної проблеми застереже український народ від чергової духовної трагедії.

У ЄДНОСТІ ЦЕРКВИ - ЗАПОРУКА ЄДНОСТІ НАРОДУ

Скалецький М.П

Національна свідомість, яка є передусім глибинним усвідомленням тим чи іншим народом своєї етнічної окремішності та своєрідності історичної долі, формується під впливом різних об'єктивних та суб'єктивних чинників. В залежності від того, яким націотворчим чинникам (об'єктивним чи суб'єктивним) надається перевага, розрізняють об'єктивістську та суб'єктивістську теорію нації.

Орієнтація винятково на об'єктивістські націотворчі чинники збереглася, мабуть, лише у марксистській філософії. Вона доводить, що вирішальну роль у становленні нації відіграють тривкі економічні зв'язки і передусім інтегративна роль єдиного ринку. Після цього вказувалося також напевне значення спільності території, мови, культури тощо.

Однак при вдумливому аналізі стає очевидним, що того явно недостатньо. В США, наприклад, всі згадані націотворчі чинники мають місце, проте американської нації чомусь немає, хоча є американський народ. Це також стосується Канади, Швейцарії та деяких інших європейських і несвропейських народів. Значно пе-

реконлівiшими видаються аргументи так званої суб'єктивiстської теорії нації, яка опирається на ідею "ансамблевої" багатосторонньої детермінації націотворення. Вирішальними факторами тут виступають духовні чинники такі, як колективна воля, релігійні засади, національна свідомість тощо.

Чільне місце серед них займає національна свідомість, яка є невід'ємним атрибутом кожної нації. Так само, як зрілість особи залежить від рівня розвитку її свідомості, національна свідомість свідчить про зрілість народу, як самочинного суб'єкта історії. Вона є показником морального здоров'я, духовної сили та інтелектуального потенціалу нації.

Становлення нації нерозривно зв'язано з визріванням її національної свідомості. Аморфна етнічна маса виростає у згуртовану націю тільки тоді, коли стає спроможною витворити власну національну свідомість. По мірі того, як невиразна етнічна спільнота усвідомлює свої глибинні інтереси, свою окремішність та самобутність, вона виростає у зрілу націю. Всобісуца інертна етнічна маса сама повинна осягнути свою іманентну сутність. Тільки тоді вона стане для себе суццю самочинною і діяльною нацією, що є вільним суб'єктом історичного процесу та творцем своєї власної долі. Тому етнографи вважають, що саме національна свідомість є головним націотворчим та націотверджуючим чинником.

Таким чином, нація на відміну від етносу - це насамперед духовна спільність, яка чітко усвідомлює свою окремішність, свої глибинні інтереси й потреби, а також прагне до діяльного самоствердження і самореалізації своїх сутнісних сил у власній державі. Національна свідомість різниться від етнічної настійною державницькою спрямованістю. Національну свідомість, що відзначається активною державною спрямованістю, називають національною ідеєю. Іншими словами, національна ідея - це воля народу до незалежності, що реалізується у власній державі. Нація - це вища форма розвитку етносу, який історично дозрів до створення власної держави. Народ, не здатний самореалізуватися у власній державі, не може вважатися завершеною нацією. Нація - це одержавлений етнос, згуртований в одне ціле чітко окресленою національною свідомістю.

Національна свідомість, таким чином, відіграє величезну консолідуючу роль. Але для цього вона сама повинна бути добре зконсолідованою, мати цементуюче ядро, міцний об'єднуючий стрижень. У ролі такої духовної об'єднуючої домінанти може виступати консолідуюча національна ідея, яка в різних історичних умовах може виступати у різній формі.

На зорі становлення нації, що сягає у глибину середніх віків, найбільш привабливими і зрозумілими для народних мас були ідеї

релігійні. Тому й не дивно, що на самих початках націогенезу об'єднуюче начало у цей процес вносилося релігією і церквою, як пануючими ідейними інститутами. Поштовх для утворення сучасних європейських націй, наприклад, був даний релігійним рухом Реформації у XVI ст. Попередня середньовічна трансєвропейська спільнота склалася на ґрунті латиномовного богослужіння. Реформація висунула вимогу "приземлення" релігійного культу, пристосування його до місцевої мови, культури й традиції. Мовна диференціація, що спочатку торкалася лише християнського культу, привела до появи національних рухів.

В історії різних народів відомі періоди, коли національна приналежність ідентифікувалася з релігійно - конфесійною. Відхід від національного віросповідання в таких умовах розглядався як національна зрада, і тому означав разом з тим розрив з своїми етнічними коренями. Таким чином, на перших порах національна єдність мислилася як певна сакральна духовна спільність: "Я католик" або "Я православний". Саме з цієї віровизнавчої формули починався процес глибинного усвідомлення своїх етнічних коренів, який завершувався чітким розумінням своєї національної приналежності: "Я поляк", "Я українець", "А я татарин". Як відомо, такий період мав місце також в історії українського народу. Більше того, сталося так, що на межі XVI-XVII ст. український народ практично втратив свою національну верхівку бо українська шляхта у ту тяжку годину зрадила свій народ, зреклася батьківської віри, перейшла у католицизм і ополячилася.

Єдиною соціальною верствою, яка належала до національної верхівки і залишилася вірною українському народу, було духовенство. Воно і далі твердо стояло на позиціях українського народу, предківської віри і намагалося відстояти інтереси українців. Причому на відміну від Західної Європи, навіть чернецтво в Україні не стояло осторож громадських та політичних справ. Тому на чолі національного руху в Україні стало духовенство і саме воно підготувало ідейний ґрунт під масовий виступ українського народу у 1648р., очолений Б.Хмельницьким.

Націотворча роль церкви у той час, її вплив на визрівання національної свідомості був надзвичайно відчутним. Зважаючи на це, всі поневолювачі нашого народу намагалися чим скоріше прибрати до своїх рук українську церкву. Національний та соціальний гніт був неповним без духовного поневолення, без влади над свідомістю поневоленого народу. Підпорядкування своїй владі церкви завойованого народу, яка була в той час пануючою духовною силою, надійно закріпачувало також і дух цього народу.

На жаль, церковний розкол 1596 р., що роз'єднав українців на

православних та греко-католиків, припинив процес утворення української національної церкви, що негативно вплинуло на розвиток національної свідомості нашого народу. Це значно послабило вже й без того підірвані сили української церкви і сприяло її швидкому поневоленню.

Православна церква, з якою до кінця XVII ст. ідентифікувалася національна самобутність українців, після її підпорядкування у 1686 р. Московському патріархату була зрусифікована і втратила свої національні особливості. Підтримувана московським царатом, а потім безбожним більшовицьким режимом, Російська православна церква в Україні стала найбільш агресивною та реакційною силою. Протягом довгого часу справжні "антихристи" у рясах з Російської православної церкви вже більше трьох віків отруюють національну свідомість українців, руйнують їх національну культуру, активно сприяючи їх русифікації. Навіть так звана Українська (бо крім назви нічого українського в ній більше немає) православна церква Московського патріархату і далі вперто продовжує політику русифікації українського населення. Новітнім духовним пастирям від УПЦМП слід навечно закарбувати у своїй пам'яті застереження українського митрополита Іларіона (Огієнка): "Священник, що виголошує проповіді не рідною вірним мовою, чинить непростенний гріх проти добра церкви, бо не промовляє до душі їхньої." (Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Рідномовний катехізис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів і широкого громадянства. -К., 1994.-С.32).

Аналогічна ситуація склалася в Західній Україні у XIX ст., проте вона мала зовсім інші наслідки. Тривалий соціальний та національний гніт панської Польщі на правобережній Україні призвів до значних змін у соціальній структурі західноукраїнського населення. Українська шляхта протягом XVI-XVII ст. остаточно ополячилася та окатоличилася, у наслідок чого український народ втратив верству національних провідників.

Майже зникло українське міщанство. Оскільки православних у католицькій Польщі не приймали ні до ремісничих цехів, ні до купецьких гільдій, українське міщанство не мало змоги розвивати ремесла чи займатися торгівлею. Воно поступово витіснялося з давніх українських міст, які заповнялися іноземними купцями, втрачаючи свій національний характер. У XIX ст. частка українського населення у містах Галичини становила не більше 1%. Таким чином більш, ніж на 90% українське суспільство в Галичині складалося з селян, що давало підстави полякам глузливо обзивати українців "хлопською нацією". Та залишилася у Галичині (переважно у сільській місцевості) ще одна виразно окреслена, хоч і нечисельна (2-2.5 тис. родин), соціальна група греко-

католицького духовенства. З усіх соціальних прошарків західноукраїнського суспільства воно найбільше наближалося до стану національної еліти. Та в умовах панської Польщі воно було поставлено в такі умови, що за своїм матеріальним рівнем мало чим відрізнялося від селянства. Сільським священникам громада надавала хіба дещо більший наділ землі, який був для них основним засобом існування. Додаткові прибутки від хрещення, вінчання, тощо були дуже мізерними через убогість закріпаченого селянства. Польські пани, намагаючись принизити греко-католицьке духовенство заставляло його відробляти панщину в своїх маєтках на рівні з селянами. Але це мало несподівані для самих панів наслідки. Така праця сприяла зближенню та встановленню досить тісних духовних стосунків греко-католицького духовенства з українським селянством. Зв'язане з масами спільною вірою та побутом духовенство користувалося серед сільського люду великим впливом і владою. Завдяки тісним стосункам воно легко могло повести за собою селян не тільки в релігійних, але й інших справах, в тому числі й політичних. Воно прийняло на себе роль національного духовного і політичного лідера за відсутністю іншої групи, котра могла б виконувати цю роль. Саме з цього середовища виділилися перші західноукраїнські культурні та політичні діячі.

Велике значення відіграло греко-католицьке духовенство у справі збереження та розвитку української мови. Група молодих львівських семінаристів на чолі з М.Шашкевичем об'єдналися у гурток, який назвали "Руська трійця". Вони ставили перед собою завдання підняти український діалект до рівня літературної мови, звільнивши її від церковно-слов'янського та іноземного впливу. Лише таким чином, на їх думку, можна було відкрити селянству доступ до знань, підняти його культурний та політичний рівень і тим самим полегшити його долю. З цією метою вони почали вивчення та збирання української народної творчості. У 1837р вони уклали з українських народних пісень та власних літературних творів літературний альманах "Русалка дністровая". Для галицьких українців ця книга важить так само багато, як "Кобзар" Т.Г.Шевченка, бо це перша в Західній Україні книга написана живою народною мовою. З неї почалося становлення української літературної мови у Галичині. За час з 1837 по 1850рр тут вийшло 43 книжки українською мовою. З них 40 належало перу священників.

М.Шашкевич також був першим, хто виголосив в Успенській церкві Львова проповідь українською мовою. Цей сміливий крок також мав далекосяжні наслідки. Верхівка греко-католицької церкви зустріла цей вчинок вороже, але молоді священники поча-

ли наслідувати його приклад. З часом це стало нормою. Перейшовши з церковно-слов'янської на українську мову богослужіння, греко-католицька церква сприяла збереженню української мови та стримувала процес ополячення українського населення Галичини.

Греко-католицьке духовенство очолило також політичний рух галицьких українців, прийнявши на себе роль політичного лідера. Революційні події в Європі 1848р., що дістали назву "Весни народів", бо висунули на чільне місце національне питання, сколихнули також західноукраїнське суспільство. На захист національних прав українського населення Галичини стало греко-католицьке духовенство. Група священників з Святоюрської гори у Львові на чолі з єпископом Григорієм Яхимовичем 2 травня 1848р організувала Головну Руську Раду - першу українську політичну організацію на галицьких землях. Вона звернулася до австрійського імператора з петицією, у якій наголошувалося, що галицькі русини ведуть свою історію ще від Галицького князівства і належать до особного 15- мільйонного українського народу, мають свою мову, церкву і культуру. Вона містила прохання запровадити українську мову в адміністративних органах краю, ввести її вивчення у школах Східної Галичини, удоступнити для українців урядові посади і реально зрівняти у правах греко- і римо-католицьке духовенство. Ще одною незвичайною подією став випуск 15 травня 1848р першого українського тижневика "Зоря Галицька", заснованого Головною Руською Радою, який знаменує появу української преси.

У липні цього ж року з ініціативи Головної Руської Ради було створено українське культурно-освітнє товариство - Галицько-Руську Матицю. Воно сприяло запровадженню української мови у школах, видавало дешеві книжечки про релігію, педагогіку, звичаї, ремесла та сільське господарство. У жовтні 1848р. Головна Руська Рада скликала з'їзд українських вчених, який можна назвати першим конгресом української інтелегенції. У його роботі взяло участь майже 100 учасників, з яких понад 2/3 становило духовенство. Відзначивши сумний стан культури у Галичині, з'їзд прийняв важливі рішення, що стосувалися нормування української мови та вирішення інших культурних потреб українців. Одноставно було вирішено користуватися кириличною, а не латинською абеткою. Було також досягнуто згоди, що основою для літературної мови має служити жива розмовна, а не штучне "язичіє". В наслідок цих заходів духовенству вдалося пробудити національну свідомість галицьких українців і закласти надійний ґрунт під національний рух наступних десятиліть. Великою заслугою греко-католицької церкви є те, що вона єдина з усіх церков в Україні не тільки перейняла ще з часів Берестейської

унії, але й успішно відстоювала традиції київської церкви навіть у найтяжчих умовах іноземного поневолення. Вона зуміла у тяжких випробуваннях зберегти і національну обрядовість, і національну мову богослужіння, донести ці культурні надбання неушкодженими до наших днів. Але, на жаль, до Української греко-католицької церкви досі з великою осторогою ставляться на теренах Східної України. Проте міжконфесійні стосунки на Східній Україні мають ще більш складний і запутаний характер. Немає злагоди не тільки між Українською православною церквою Московського патріархату, про деструктивну роль якої вже згадувалося, та Українською православною церквою Київського патріархату.

Немає також злагоди між Українською православною церквою Київського патріархату та Українською автокефальною православною церквою, які намагаються відродити традиції української національної церкви. Але доки вони будуть розділені на окремі і незалежні патріархати, вони не можуть відігравати відчутної націоконсолідуючої ролі. Скоріше навпаки, поглиблюють міжконфесійне протистояння і не сприяють згуртуванню українського народу, усвідомленню своєї національної єдності.

В наслідок тривалої бездержавності маємо те, що зараз український та ще, мабуть, білоруський народи, чи не єдині в Європі та одні з небагатьох у світі, які не мають ні національної церкви ні національної релігії. А поки в нас не буде національної церкви не буде також цілісної національної свідомості, а від так і цілісної української нації. Потрібні чималі зусилля всіх церков для досягнення міжконфесійної злагоди. Вони мусять відкинути вузькоєрестичні та амбітні інтереси і зробити все можливе для об'єднання в єдину святу апостольську церкву.

Добре якби основним принципом у стосунках між релігійними конфесіями стало кредо Августина Блаженного яке висунув ще на початку християнської ери: "У головному - єдність, у спірному - свобода, а в усьому іншому - любов!" "Натомість, здається, наші духовні провідники з усього зазначеного визнають тільки свободу. Щодо любові - найпершої християнської заповіді, то схоже на те, що наші пастори зовсім забули про неї у своїх стосунках з найближчими братами і сестрами у хрестовій вірі.

Про єдність ні в головному, ні у другорядному взагалі не доводиться говорити. А саме розмежування головного і другорядного у міжконфесійних стосунках повинно стати основою для досягнення взаємопорозуміння. Треба нарешті з'ясувати чи ті розбіжності, що вносять надмірну напруженість у міжконфесійні стосунки, і рикашетом відбиваються на загальній атмосфері нашого суспільства, мають принциповий характер, чи є чимось дру-

горядним і несуттєвим. У справах віри слід прибігати до христової мудрості. Ісус Христос вчив, що треба вміти відділяти зерно від половини, і тоді підстави для чвар зникнуть самі собою. Першою спробою у цьому напрямку став підписаний у липні 1997р. основними релігійними конфесіями в Україні меморандум про недопустимість застосування сили при вирішенні міжконфесійних стосунків.

У своєму зверненні до Верховної ради від 4 квітня 1995р. президент України Л.Кучма відзначав, що Україна переживає своєсвідний релігійний ренесанс. Про це свідчить те, що за останнє десятиліття кількість релігійних громад в Україні зросла майже у 4 рази, з 5689 у 1988р. до 18612 у 1997р. В Україні на даний час будуються понад 1800 храмів, відновлюється майже втрачене за 70 років панування атеїстичного режиму мистецтво іконопису та церковного розпису. У 68 духовних навчальних закладах навчається майже 11 тис. слухачів. Діє також понад 5 тис. недільних шкіл. Виходить понад 60 періодичних релігійних видань.

На превеликий жаль релігійне відродження в Україні супроводжувалось наростанням міжконфесійного протистояння, у яке втягувалися мільйони віруючих. На ґрунті конфесійних конфліктів в Україні виникло більше 500, так званих, "гарячих точок", що загрожують громадському спокою і можуть мати трагічні наслідки. Міжконфесійні чвари можуть перерости у більш широкий конфлікт, що одного разу майже не сталося у день поховання патріарха Володимира (Ромалюка).

Досягнення міжконфесійної злагоди - це водночас досягнення національної злагоди, консолідація всіх українських сил в одне ціле. Досягнення національної злагоди не може бути байдужим для державних органів, тому вони не можуть стояти осторонь врегулювання міжконфесійних стосунків. Роз'єднане, неконсолідоване суспільство служить дуже ненадійною опорою для своєї держави у критичних ситуаціях. Подолання релігійної кризи - це питання великої історичної та державної ваги і його треба розв'язувати на державному рівні. Фальшивлять ті політики, що при цьому посилається на те, що церква у нас відокремлена від держави і держава не має права втручатися у її справи. Р'докремлення церкви від держави зовсім не значить, що церква поставлена позадержавою і позасуспільством. Церква - це частина нашого суспільства і держава мусить дбати, щоб стосунки між релігійними конфесіями були цивілізованими і не вносили розбрату у наше суспільство. Насамперед необхідно заборонити діяльність тих релігійних організацій, які проводять відверту антидержавну пропаганду.